

JEZUS EN MARIA MAGDALENA

Volgens Dan Brown is niet alles wat hij in *De Da Vinci Code* vertelt fictie. In een inleidende noot schrijft hij: "Alle beschrijvingen van kunstwerken, architectuur, documenten en geheime rituelen in dit boek zijn waarheidsgetrouw." Dit roept uiteraard de vraag op welke onderdelen van het boek als fictie zijn bedoeld en welke als waarheidsgetrouwe beschrijving. Voor kritische lezers komt daar nog een vraag bij: is datgene wat de schrijver als waarheid bedoelt ook werkelijk waar? Wie de eerste bladzijden leest, zal met de inleidende claim van de schrijver weinig moeite hebben. De meeste lezers weten dat het Louvre echt bestaat, al is het verhaal over de merkwaardige moord in dit gebouw overduidelijk fictie. En wie zich afvraagt of de beschrijvingen van zalen en schilderijen helemaal kloppen, kan dit in principe zelf controleren. Maar in andere delen van het boek is het waarheidsgehalte minder gemakkelijk te bepalen.

Wat is waarheid in het verhaal over Jezus en Maria Magdalena dat Browns romanfiguur Leigh Teabing in de tweede helft van het boek (hoofdstukken 55-60) vertelt? Op blz. 226 van de Nederlandse vertaling zegt Teabing: "alles wat onze voorouders ons over Christus geleerd hebben is onjuist." Teabing verdedigt zijn afwijkende visie met goed klinkende argumenten: hij verwijst naar nieuwe bronnen, betoogt dat Jezus in de context van het jodendom van zijn tijd moet worden begrepen en hij doet meer dan eens een beroep op het gezonde verstand van zijn gesprekspartner Sophie Neveu. Zijn de beschrijvingen bijv. van literaire bronnen en historische omstandigheden in dit gedeelte van het boek waarheidsgetrouw?

Eerst een korte schets van de context waarin de woorden van Teabing zijn geplaatst. Al eerder in het boek is sprake van geheime documenten die de Priorij van Sion bewaart. Hieruit zou blijken dat Jezus niet Petrus maar Maria Magdalena heeft aangesteld tot zijn opvolger en tot leider van de Kerk. Maar Petrus zou zich naar voren hebben gedrongen en met de mannen om hem heen de macht hebben gegrepen. Zij worden verantwoordelijk gehouden voor bepaalde negatieve ontwikkelingen in de Kerk: de Kerk heeft sexualiteit als zondig voorgesteld en de leiding van de Kerk ligt exclusief bij celibataire mannen, die vrouwen het zwijgen hebben opgelegd. Voor de plot van *De Da Vinci Code* is het van belang dat de Priorij van Sion de waarheid over Jezus en Maria Magdalena eeuwenlang met medeweten van de katholieke Kerk verborgen heeft gehouden; maar Opus Dei, een semi-geheime ultra-katholieke organisatie, vreest dat het geheim binnenkort openbaar zal worden. En dat zou zeer schadelijk zijn voor de katholieke Kerk. Het geloof in Jezus zou worden aangetast want het zou blijken dat Jezus in werkelijkheid een heel menselijk figuur is geweest – hij was getrouwd en had een kind – en dat hem pas eeuwen later een goddelijke natuur is toegeschreven. Het bekend worden van de waarheid over Jezus en Maria Magdalena zou het geloof in de mannelijke God van het christendom ondermijnen en een eind maken aan de mannelijke dominantie in de Kerk.

In hoofdstuk 55 maakt Leigh Teabing het Sophie Neveu geleidelijk duidelijk dat de heilige Graal waarnaar zij op zoek is, niet de drinkbeker is die bij het laatste avondmaal is rondgegaan en waarin Jozef van Arimathea later het bloed van de stervende Jezus heeft opgevangen, maar de schoot van Maria Magdalena. Blz. 240: "Maria Magdalena was het heilige vat. Zij was de kelk waarin het koninklijke bloed van Jezus werd gedragen." Dat Sophie dat nog niet wist, vindt Leigh Teabing niet vreemd want "het gaat om de grootste doofpotaffaire in de geschiedenis van de mensheid."

Wat moeten we van de beweringen van Browns romanfiguur Leigh Teabing denken? Baseert hij zich op betrouwbare bronnengegevens en worden die gegevens goed geïnterpreteerd? In mijn antwoord beperk ik me tot een vijftal concrete vragen die door Teabing/Brown zelf worden opgeworpen.

1. *Kuste Jezus Maria Magdalena dikwijls?*

Op blz. 236 is sprake van een groot boek dat Teabing uit zijn bibliotheek haalde. Tegen Sophie Neveu zegt hij:

'Dit zijn fotokopieën van de Koptische codices en de Dode-Zeerollen (...), de vroegste christelijke teksten. Helaas kloppen ze niet met de evangeliën in de bijbel.' Teabing bladerde naar het midden van het boek en wees een passage aan. 'Het Evangelie van Filippus is altijd een goede plek om te beginnen.'
Sophie las de passage.

En de metgezellin van de Heiland is Maria Magdalena.
Jezus hield meer van haar dan van alle discipelen en kuste haar vaak op de mond. De andere discipelen waren daar boos over en spraken hun afkeuring uit. Ze zeiden tegen Hem: 'Waarom houdt u meer van haar dan van ons?'

De woorden uit de tekst verrasten Sophie, maar ze leken niet erg overtuigend. 'Er wordt niets over een huwelijk gezegd.' (...) Teabing glimlachte en wees naar de eerste regel. 'Zoals elke kenner van het Aramees je zou kunnen vertellen, betekende het woord "metgezellin" in die tijd letterlijk "echtgenote".' Langdon bevestigde dit met een knikje. Sophie las de eerste zin nog eens. 'En de metgezellin van de Heiland is Maria Magdalena.'

Met zijn opmerking, 'Zoals elke kenner van het Aramees je zou kunnen vertellen, betekende het woord "metgezellin" in die tijd letterlijk "echtgenote"', laat Dan Browns romanfiguur Teabing zien dat hij zelf geen kenner is, want het gaat niet om een vertaling uit het Aramees maar uit het Koptisch. Als het Evangelie van Filippus en andere Nag-Hammaditeksten zo belangrijk zijn voor zijn verhaal, waarom heeft Dan Brown dan niet iemand geraadpleegd die deze teksten heeft bestudeerd? Dit valt op omdat hij aan het slot van zijn boek een hele reeks personen en instanties bedankt die hem "bij de research voor het boek" hebben geholpen.

De verwarring over de taal van de door Teabing geciteerde tekst houdt verband met een meer serieus probleem: Browns romanfiguur maakt geen duidelijk onderscheid tussen de Koptische handschriften van Nag Hammadi en de Dode-Zeerollen (die voor een deel in het Aramees zijn geschreven). Hij karakteriseert beide groepen teksten in de eerste zin van het geciteerde gedeelte in één adem als "de vroegste christelijke teksten". Dit is om twee redenen onjuist. 1. De Dode-Zeerollen

zijn geen christelijke maar joodse teksten. Er is in deze handschriften geen enkele directe verwijzing naar Jezus of naar welke christelijke traditie dan ook te vinden. 2. De Nag-Hammadigeschriften zijn wel voor het allergrootste deel christelijk maar het zijn niet de *vroegste* christelijke teksten. Op dit laatste punt kom ik straks terug.

Ook bij de geciteerde passage van het Evangelie van Filippus zijn enkele kritische kanttekeningen te maken. Het woord "metgezellin" ("companion" in de Amerikaanse uitgave) is, zoals al opgemerkt, de vertaling van een Koptisch woord, zij het niet een oorspronkelijk Egyptisch woord. Koptisch is de taal die in de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling in Egypte gesproken werd. Het was de taal van het volk, want de officiële taal was toen Grieks, de taal van de vorsten en hun ambtenaren die al eeuwenlang over Egypte hadden geheerst. In de loop van de tijd heeft het Koptisch veel Griekse termen opgenomen. Ook het woord dat vertaald is als "companion"/"metgezellin" is een oorspronkelijk Grieks woord, nl. *koinônos*. Dit woord betekende noch in het Grieks noch in het Koptisch letterlijk "spouse"/"echtgenote", zoals Leigh Teabing beweert. Als Maria Magdalena de echtgenote van Jezus was, hoe konden de andere leerlingen het Jezus dan kwalijk nemen dat hij meer van Maria hield dan van hen? Zoals we straks zullen zien, had de vroegchristelijke groepering waarin dit evangelie ontstond en gelezen werd een reden om Maria Magdalena als trouwe volgeling van Jezus voor te stellen.

Op de foto hiernaast is duidelijk te zien dat de laatste acht regels van de bladzijde (blz. 63 van codex II van Nag Hammadi) ernstig beschadigd zijn. Dat hoeft ons niet te verwonderen want het gaat om een vierde-eeuws papyrushandschrift. Ik wijs slechts op de tweede regel van onder. Die regel begint met het woord *aspaze*, een verbastering van een Grieks woord dat 'begroeten' en inderdaad ook 'kussen' kan betekenen. Daarna kunnen we nog de Koptische woorden voor 'haar' en 'op de' (of 'op haar') lezen. De rest van de regel is verdwenen. Maar de vertaling die Teabing gebruikt, vult aan: "op de mond". In werkelijkheid weten we niet op welk lichaamsdeel Jezus Maria Magdalena volgens deze tekst vaak kuste.

Maar als we ervan uitgaan dat de aanvulling in Teabings vertaling correct is, wat betekende het dan dat Jezus Maria Magdalena dikwijls op de mond kuste? M.i. moeten we er in dat geval rekening mee houden dat een rituele kus is bedoeld. Daarbij ging het om uitwisseling van *pneuma*, "adem" maar ook "geest". De twee die elkaar kusten hadden deel aan dezelfde geest. Deze rite is in de verte te vergelijken met de vredeskus die gelovigen elkaar in sommige christelijke kerkdiensten geven. Die kus heeft geen enkele erotische lading of bijbetekenis.

2. *Wist Maria Magdalena meer van Jezus dan andere volgelingen?*

Zoals ik in mijn boek *De veelvormigheid van het vroegste christendom* (uitg. Damon, Budel, 3^e dr. 2005) laat zien, kende het christendom in de eerste twee eeuwen van zijn bestaan nog meer diversiteit en pluriformiteit dan het christendom van onze tijd. Sommige groeperingen of stromingen geloofden dat Jezus naast zijn publieke onderricht ook een esoterische of gnostische leer had gebracht die alleen door ingewijden kon worden begrepen. Zij beriepen zich hiervoor op Maria Magdalena. Zij zou een bijzondere spirituele relatie met Jezus hebben gehad. In het herontdekte Evangelie van Maria Magdalena (einde 2^e of begin 3^e eeuw) nodigt Petrus Maria uit om hem en de andere volgelingen te vertellen wat zij zich herinnert van de woorden

die Jezus haar heeft gezegd, "woorden die jij kent en die wij niet hebben gehoord". De door Teabing geciteerde passage van het Filippusevangelie eindigt met de vraag van de andere leerlingen: "Waarom houdt u meer van haar dan van ons?"

Dat Maria Magdalena een belangrijke figuur in de omgeving van Jezus is geweest, kan nauwelijks worden betwist. Volgens het Evangelie van Johannes is Jezus na zijn opwekking uit de dood niet het eerst aan Petrus, Johannes of Jacobus verschenen maar aan haar. Iets dergelijks wordt in het Evangelie van Matteüs verteld. Dat zij de eerste was die Jezus na zijn dood en verrijzenis heeft gezien, moet voor vroege christenen een bewijs zijn geweest van haar bijzondere band met Jezus.

Als het erom gaat welke volgeling Jezus het best heeft gekend, had Maria Magdalena inderdaad goede papieren. Maar wat Leigh Teabing Sophie (en Dan Brown zijn lezers) niet zegt is dat ook van Petrus, Jacobus, Thomas en de (ons onbekende) geliefde leerling van het vierde evangelie (Johannes?) werd verteld dat ze een bijzondere relatie met Jezus hebben gehad, de meest betrouwbare getuigen van zijn boodschap waren en de rechtmatige beheerders van zijn geestelijke nalatenschap. (Sinds kort weten we dat sommige gnostische groeperingen Judas Iskariot zagen als de leerling die Jezus het beste heeft begrepen.) Dat Maria Magdalena meer van Jezus wist dan andere volgelingen is geen vaststaand historisch feit maar een traditie waarmee bepaalde groepen christenen in de tweede en derde eeuw hun speciale interpretatie van de leer van Jezus verdedigden.

3. *Kunnen we bij Het Evangelie van Filippus beginnen?*

Anders dan in *De Da Vinci Code* wordt beweerd, zijn het de canonieke evangeliën, vooral de eerste drie (Matteüs, Marcus en Lucas), die Jezus als mens beschrijven. De teruggevonden gnostische teksten zijn in het algemeen veel meer in de goddelijke aard en herkomst van Jezus dan in zijn optreden als sterfelijk mens geïnteresseerd. De geestelijke leiders van de kerkelijke hoofdstroming verwierpen deze geschriften niet omdat ze in te menselijke termen over Jezus spraken, maar juist omdat ze zijn menselijkheid ontkenden of onbelangrijk vonden.

Dit verschil tussen de canonieke en de gnostische evangeliën blijkt het duidelijkst uit de manier waarop over het lijden en de dood van Jezus wordt gesproken. In de evangeliën van Matteüs, Marcus en Lucas wordt dit lijden zeer realistisch beschreven. Jezus is hier een mens van vlees en bloed, die gemarteld en vernederd wordt. In verschillende gnostische teksten wordt het idee dat Jezus fysiek kon lijden principieel en verontwaardigd van de hand gewezen. Soms wordt verteld dat iemand anders (Simon van Cyrene) in zijn plaats gekruisigd werd, soms dat de goddelijke verlosser het lichaam van Jezus verlaten had, voordat dit gegeseld en aan het kruis genageld werd. Deze voorstelling was mogelijk omdat gnostici dualisten waren. Ze geloofden dat het geestelijke in de mens van de ware God afkomstig is en dat het stoffelijke en sterfelijke lichaam gemaakt is door een lagere demonische schepper. Bij zijn neerdaling in de wereld zou de goddelijke verlosser zich tijdelijk bekleed hebben met een lichaam. Ook in het Evangelie van Filippus zijn dergelijke gedachten te vinden.

In de boven geciteerde passage zegt Teabing tegen Sophie: "het Evangelie van Filippus is altijd een goede plek om te beginnen." Het is een goede plek om te beginnen voor wie in de boeiende wereld van de christelijke gnostiek van de tweede

en derde eeuw is geïnteresseerd. Wie op zoek is naar de historische waarheid over Jezus, kan beter te rade gaan bij oudere bronnen.

4. *Ligt het voor de hand dat Jezus getrouwd was?*

Teabing vertelt Sophie op blz. 235 dat "het veel logischer is dat Jezus getrouwd was dan dat hij, zoals in de bijbel staat, vrijgezel was." In die tijd zou het "bijna ondenkbaar" zijn dat een joodse man ongetrouwd was. "In de joodse traditie werd het celibaat veroordeeld en was het de plicht van een joodse vader om een passende vrouw voor zijn zoon te zoeken." Op het eerste gezicht lijkt dit een goed argument, gebaseerd op goede kennis van de joodse traditie.

Maar Dan Brown schenkt geen aandacht aan de apocalyptische stemming in het jodendom van Jezus' tijd. Veel joden waren ervan overtuigd dat de boze machten die over Israël en de hele wereld regeerden spoedig ten val zouden komen en dat de ondergang van deze van kwaad doordrenkte wereld nabij was. Daarna zou God een wereld van gerechtigheid en vrede realiseren waarin alleen degenen zouden worden toegelaten die naar zijn wil hadden geleefd. Met het oog op de nabije grote verandering had het voor veel joden (de Essenen, de gemeenschap van Qumran, ook de joods-christelijke apostel Paulus) geen zin meer om te trouwen en kinderen te krijgen.

Jezus' optreden stond helemaal in het teken van het nabije Koninkrijk van God. Volgens de overlevering heeft hij erop gewezen dat er mensen zijn die zich met het oog op dat Koninkrijk onvruchtbaar hebben gemaakt en heeft hij gezegd dat degenen die in het Koninkrijk worden opgenomen niet huwen en niet uitgehuwelijkt zullen worden maar leven als engelen. Het is, anders dan Dan Browns romanfiguur Teabing beweert, heel goed denkbaar dat Jezus ongetrouwd was.

5. *Was Jezus de eerste feminist?*

Op blz. 238 zegt Teabing tegen Sophie Neveu: "Jezus was de eerste feminist". Strikt genomen is dat een anachronisme, want het feminisme is pas een paar eeuwen oud. Het ontstond tijdens de Franse Revolutie toen vrouwen evenveel recht op vrijheid, gelijkheid en broederschap eisten als hun mannelijke medeburgers. Toch scoort Teabing hier een punt. Het is zeker dat Jezus ook vrouwelijke volgelingen had, iets dat in die tijd en omgeving ongewoon was. Zijn houding tegenover hen moet evenals zijn ongetrouwd-zijn verband gehouden hebben met zijn verwachting dat de komst van het Koninkrijk van God nabij was.

Jezus riep zijn gehoor in Galilea op om nu al te leven volgens de waarden en normen van de naderende werkelijkheid van het Rijk van God. In dat Rijk zou de tegenstelling tussen rijken en armen, machtigen en rechtelozen worden opgeheven of zelfs ten gunste van de toen achtergestelden worden omgekeerd. Jezus demonstreerde dit in zijn omgang met allerlei mensen zonder maatschappelijk aanzien: religieus onreinen, zieken en melaatsen, kinderen, armen en inderdaad ook vrouwen. Van zijn volgelingen verlangde hij het zelfde. Hij heeft hun een alternatief geboden: een gemeenschap van mensen – mannen en vrouwen – die wilden leven naar het ideaal van het Rijk van God en daarom bereid waren afstand te doen van al

aardse goederen en geen waarde meer te hechten aan maatschappelijke zekerheden. Degenen die de leiding in deze gemeenschap op zich wilden nemen, mochten zich niet gedragen als wereldse machthebbers en zich geen vader laten noemen (Matteüs 23,9). Ze moesten de dienaren van de anderen zijn (Marcus 10,42-44).

In verschillende bronnen wordt verteld dat Jezus gesprekken voerde met vrouwen, zelfs met niet-joodse vrouwen. Vrouwen bleven in zijn nabijheid, ook nog na zijn arrestatie toen alle mannelijke leerlingen gevlucht waren. Dan Browns romanfiguur heeft gelijk als hij suggereert dat Jezus in zijn houding tegenover de vrouw zijn tijd ver vooruit was en dat de achterstelling van vrouwen in de lange geschiedenis van het christendom niet op hem kan worden verhaald.

Conclusie

Dan Brown werpt met zijn boek belangrijke vragen op. Wat heeft Jezus bedoeld en wat is daarvan bewaard gebleven? Waarom zijn bepaalde boeken gecanoniseerd en andere niet? Waarom heeft de kerk een krampachtige houding tegenover seksualiteit ontwikkeld? Waarom spelen vrouwen een ondergeschikte rol? Helaas is het antwoord dat *De Da Vinci Code* geeft een moeilijk te ontwarren kluwen van waarheid en fantasie.

Als we in de geest van dit boek verder willen denken, kunnen we proberen ons een katholieke kerk voor te stellen waarin vrouwen en mannen gelijkwaardig zijn, Maria Magdalena naast Jezus het grote voorbeeld is, waarin niemand zich vader (paus, abt, pater) laat noemen en waarin God zowel moeder als vader is.

G.P.Luttikhuisen@rug.nl

Em. Hoogleraar Nieuwe Testament en Vroeg Christendom, Rijksuniversiteit Groningen